* * *

Буковинські Карпати.

Гора біля гори стоять разом в німій величі, одягнені в смерекові ліси.

Різно сформовані, вганяються під небеса, стоять так нерухомо тисячі літ; кепкують собі з кожної зміни, що перед їх очима відбувається, розкошують у власній красі, свідомі своєї довічної тривкості...

Багато пасем гір Кімполунзького повіту є ще вкриті пралісами. Темно-синьою зеленню миготять з далечини, а оглядані з сусідніх вершин, здаються в сиваво-синіх мряках недоступними.

В околиці Руської Молдавиці [1] зійшлися два пасма рівнобіжних гір так близько з собою, що долина, яка їх ділила від себе, могла бути вигідним місцем ігри хіба лиш для бутного потоку. Де та долина ширшала або ставала ще вужчою, де губилась цілком,— не знав ніхто докладно. Не було тут видно ніякої дороги, ніякої стежки, ніякого найменшого сліду людського життя. Долина тягнулася закрутами, розпираючи гори, і, бережена направо й наліво залісненими вершинами, губилася враз із весело біжучим потоком поміж стінами гір, що неначе їй наперекір десь-не-десь майже доторкалися себе.

Тут панувала всюди таємна тишина. Царювала розкіш у вегетації, краса в барвах флори, а на горах таке багатство зелені, що якось аж пригноблювало чоловіка.

Зелено-брунатний високий по коліна мох буяв, ніколи не тиканий, лагідними хвилями у мокрявій землі пралісу. З нього не надто густо виринали сосни, котрих вік можна було вгадати, але красу й об'єм їх годі було змалювати. Їх пишні корони пестилися з облаками й зносили над собою лиш сяйво сонця.

Десь-не-десь лежали на землі дерева-великани, підриті й поборені віком або й розколені громом. Спочиваючи в траві, були зверху оброслі мохом, а всередині порожні й порохняві. Біля них буяла молода деревина, в долині — широкогалуза, а вгорі — струнка й повна молодечої гнучкості. Спів птахів — рідко чути.

Зате частіше голосний у тишині, немов церковний, виразно чутний шелест і тріск, немов ламання зсохлого гілля і майже завсігди сумовитий, далеко сягаючий шум...

Рідко коли вітер підіймав галуззя. Ледве при найсильнішім вихрі хитались корони.

Здавалось, що сум прибував десь з далекої площини, ловився в галуззі, розходився важким зітханням по лісі і боровся з густим гіллям знов о вихід на простір.

Коли свист локомотива розтяв по раз перший воздух схованої між гірськими стінами долини, прошибло щось столітні дерева на горах, немов блискавиця.

З локомотивом появилась горстка людей. Вони ледве важились ступити через недоступний берег пралісу в його глибінь.

Тут і не виглядало буденно.

Навкруги пакувала незвичайна тишина.

Воздух був холодний, вогкий. Текуча живиця з попуканої кори дерев твердла на воздусі й наповнювала його своїм запахом. Високий мох не давав легко ходити. Коріння дерев, грубе, немов рамена, виринало гадюкою з моху, тверде й упряме, сплетене одне в друге, тягнулося дивоглядними перснями в глибінь лісу, котра, сповита в зелену темінь, дишіла неприязністю.

Один з прибулих ударив залізним топірцем по ста рій смереці, на котрої пні росли гриби, мов великі ластів'ячі гнізда. Вона здригнулася. Відколи жила, не чула ще на собі топора. Удар той розлігся по цілім лісі, і всі дерева здержали віддих, беззвучна тишина, повна ожидання, розіслалася, і почулося звільна й виразне слово: "Зрубати!"

Неначе церквою, пробігло лісом: "Зрубати! Зрубати!" — задзвеніло недалеко, і заразом в тій самій хвилі в найдальшій далечині. Воно відзивалося, немов проснувші поклики, оживило цілий ліс і розбігалося тривожно по всіх його кутах, не завмираючи...

"Зрубати!" Воно перейшло в шемрання. З того повстав стривожений шепіт, зітхання, врешті — піднявся шум, немов від вихру, наповнив далеко-високо воздух, як шум моря, що аж ставало лячно, збився під хмари, а наостанку зашуміла буря.

Небо затьмарилося грізно-чорною барвою, а відтак почалася вона, гірська буря.

Тяжкі краплі дощу стали падати.

Зразу поодинокі й такі тяжкі, що листки під їх вагою задрижали й зашелестіли; відтак — частіші, а врешті — скісними струями.

Блискавиці летіли в смереки, розколювали без милосердя найкращі пні, а грім пробував розсаджувати гори. З таким лоскотом і гуком потрясав ними, неначе-б хотів їх присилувати виступити зовсім із свого непохитного супокою. Здавалось, що горами котились великанські кулі, викликувані від часу до часу золотисто-миготячими блискавицями...

Відтак утихло, і дощ падав без упину. Голосно і хлипаючи падав він.

У лісі стемніло.

Нерухомо, із здержаним віддихом, стояли старі дерева, прислухаючись сій появі, а тим часом молоді похитувалися злегка, неустанно. З кущів, що росли на краю лісу, капали пильно величезні краплі дощу в мох, а розігрівшийся потік в долині метався брудно нескладними хвилями по камінню вперед, голосно пінячись і пориваючи все з собою: цвіти, пструги, сухе гілля, тут і там зірвані кусні землі,— мчався в зовсім невгамованій, безумній, досі ніколи не виданій розпуці.

Одного хмарного поранку почалася битва. В вузькій долині збудованою залізною дорогою, котрої шини, [2] немов срібні змії, вилися кокетливо около потоку, що коло них біг, прибув тягаровий поїзд.

Ворожий сик, [3] прошибаючий пронизливий свист оповістив його приїзд.

Недалеко кінця тої залізної дороги станув він, сопучи та викидаючи люто чорні персні диму вгору.

Привіз ворога.

Він висів.

З грубим обличчям, у подертій замащеній одежі. З неповоротними, від тяжкої праці майже нефоремними руками: озброєний блискучими топорами, тяжкими залізними ланцюгами, сам собою зовсім поганий на вид,— такий прибув він.

Один орел, що сидів недалеко на стрімкій скалі і приглядався тому всьому з наїженим пір'ям, розмахнув нараз широко своїми крилами, вдарив ними вражено й люто,— і звився вгору. Кружив довго, немов зворушений, над тою околицею, відтак спустився блискавкою, як би на наглий внутрішній приказ, у скіснім напрямі в долину, задержався тут на хвилину, піднявся опісля наново вгору, сим разом уже цілком

повільним льотом,— і щез у сивих хмарах, мов навіки пропав... Несказанний сум розіслався горами, якийсь передсмертний настрій...

Усе ждало; дерева не кивалися. Найстарші стояли, уоружені в гордість і недоступність, і не вірили, щоб який напад був можливий. Адже стояли тут стільки років — цілі століття! Бачили, як багато вмирало й виростало, прожили чи одну весну, чи одну зиму; бачили так часто схід сонця, прекрасного, золотом сіяючого сонця, в котрого жарко-червонім світлі ранком купалися, а вечором воно їх благословило; оперлися На одному вихрові. А тепер мали б полягти іншою смертю, ніж їх предки, що повалились самі від старості або від блискавиць?

Смішно!..

Але вони не хотіли кивнутись; не хотіли навіть найлегшим шумом показати своє зчудування! Лише молоді... Коли б лиш молоді не хиталися так легко!

Почався напад.

З диким криком "гурра!" почали його наємники. Вони вдерлися з котячою зручністю на першу гору; один хотів другого випередити, неначе-б се мало бути геройським учинком на ціле життя, бути тим, котрого рука приложила перша сокиру до пралісу. Та ба! вони натрапили на опір. Обманчивий брунатно-зелений мох піддавався під їх грабіжливими руками, і вони ховзалися вдолину. Крем'яниста земля роздроблювалась під їх ногами, і вони ранили собі руки, хапаючись чого-небудь, щоб не ринути вниз. З вириваного при корені вогкого моху вилізали уникаючі світла гидкі комахи і розбігалися їм по руках!

Коли розохочені до борби кинулися на якесь спорохнявіле дерево на землі, щоб його скотити в безодню, і їм удалося лиш легко захитати,— виховзлося з-під нього сполошене гаддя й розсипалося на них. Деяких наємників, що мали лиш легку обуву, покусали.

Колючі кущі дикої рожі, котрої галуззя вибуяло великими різками, лукувато сплетені з другими корчами й нерозривними плющами, повоями й терням, стояли, мов непроходимі стіни. Буйна ясно-зелена папороть розкинулася вахлярувато [4] в своїй розкішній красі вшир і вздовж, а їдовиті гриби червоної краски показувалися на світ і звертали на себе увагу. Молоді ялинки стояли так густо, простягали так відпорно галуззя від себе, що дальший хід був майже неможливий. Вони кололи в лице, рвали волосся і чіпалися ворожо одежі.

Нефоремні, горбаті павуки почіпляли від дерева до дерева сіті, що укладалися немилим серпанком на очі, а муравлиська, збудовані з сухої червоної частини соснової, піднімалися з землі гладкими горбами, і нога зсувалась по них, немов по скляних баньках.

Але вони пхалися силоміць уперед.

Глибоко в лісі, де вже земля розстелювалася рівниною, заблисло проти них з темно-зеленого тла лісу щось блискуче. Воно було обведене розлогими соснами, з котрих звисав серпанкувато довгий блідо-сивий мох майже до землі, буйними круголистими баговинними рослинами й широкою тростиною.

Се було — морське око.

Неначе дзеркало, бережене прибиваючим багатством зелені, лежало воно тут неподвижно, сонливо з погідною гладкою поверхнею, бездонне, ніби вічне дзеркало склепіння й шпилів дерев,— кусень нетиканої краси.

Скісно на нім і наполовині в воді лежала сосна. Місцями мохом обросла, становила кладку для легконогих лісних звірів і була місцем, де вигрівалися ящірки й стрикізки.

Ті стрикізки кружали невтомимо над водою в блискавичній гульбі, від часу до часу доторкаючись свавільно прозоро-синіми крильцями блискучої поверхні.

— Гурра!.. Ліс задрижав.

— Тут ліс займемо! Розлігся відгомін:

— Зай-ме-мо!

— Тут ударити!

Проникливий окрик жаху пронісся:

— У-да-ри-ти!

Топори заблисли в півсвітлі, і, неначе один удар, пішов гук лісом.

Лякливо затріпотілися недалеко пташенята, і по раз перший відбились у нерухомій поверхні морського ока інші з'явиська, як шпилі дерев і склепіння...

Вперед — молоді.

Многонадійних змірено.

Ті, що були однакового росту, однаково здорові й стрункі, стято і обдерто з зеленої одежі. Коли їх по обох кінцях однаково спилено, зложено з них на вузькій долині між горами й майже поверх потоку — дорогу. Там, де залізної дороги не можна було дальше повести, мусили вони робити службу.

Один пень укладали тісно біля другого. Таким чином робили дорогу для прочих трупів. Вона тягнулася довго в скрутах межи двома пасмами гір, і сумно було на неї подивитися. По тій дорозі мали відтак перевозити столітніх великанів...

Коли їх уставлювано рядом на землі, діставали в голову і в ноги удари сокирами, щоби приставали рівно один до другого і були мостом на землі. З них витікала кров. Потік, що біг близько них, втиснувся під них, витікав лагідно з-поміж них, обмивав їх і забирав їх кров з собою. Місцями, де сонячне проміння гралось з його перлами, осідалася вона на його камінні й закрасила його на всі часи темно-понсовою барвою...

Поки наємники упорались з тим усім, пройшов довгий час, і вони самі майже здичіли. Не сходили ніколи в доли, не стрічалися майже ніколи з жінками. Свою одежу намочили в дьогті, а борода й волосся виросли в них довгі й надали їм дикий вигляд.

Залізницею діставали щотижня харч і що потребували до життя, а перед вихром і студінню хоронили їх колиби, сплетені з обтятих соснових галуззів, що лежали вокруг у великім подостатку.

З дерев поздирані кори, пересяклі живицею, що сушились на сонці, немов величезні брунатні збитки паперу,— запалювано вечором по лівій і правій стороні на вершинах, і вони палахкотіли червоними жадними язиками, яко гасло жизні наймитів.

Так прибиралися вони до бою зі столітніми...

Врешті прийшла черга й на тих.

Ніч перед тим... се була світлом упоєна ніч... місяць збільшився у великий матово-червоний круг.

В тишині, що зросталася з темнотою, здавалися гори з своїми темними безмежними лісами пристановиськом для стоїчного спокою. Місячне світло пронизувало ніжно-синяві нічні мряки, розсвічувало далечину й неначе уділялося верхам дерев, що стояли на найвищих шпилях гір. Дерева змінилися в його сяйві і, здавалося, в нім розпливалися...

Деякі попростягали свої стрійні рамена широко до небес, ніби о що благали.

Лиш деякі?

Скільки їх тут було, а їх було так багато, що ніхто не був у силі зчислити,— всі виганялись вгору й благали о життя! Навіть воздух був повний того бажання! Він пах спрагою о "ще більше" і здавався віддихом тисячок і тисячок істот, жадних життя.

Самий запах, що розходився з глибини лісу, нагадував упоюючу розкіш, саму прегарну повну зрілість, та поривав і тих з собою, що стояли досі в непорушно скритім дожиданні, зберігаючи бажання жити повною мірою, як соромливу тайну. Папороть заговорила пророчим шелестом; чашки найнепорочніших цвітів розвинулися у викінчені цвіти. Страх, що вони могли б завтра перестати жити, збудив у них жадання показатися в послідній раз один другому в повній красі. Завтра, може, будуть уже потолочені, їх корони поламані і обдерті з листя. Завтра, може, не буде вже ніхто знати, що вони були... і що були — гарні!.

Лісова земля оживилася світляками, що блистіли на її темно-зеленім тлі, немов краплі світла, а безліч свершків перекликувалася, відповідала собі й не хотіла ніяк умовкати.

Панував настрій такий, як би всі виступили з себе, й беззглядно розбуялися їх чуття, котрі приглушував лише глибокий супокій ночі.

Сміх самого здорового життя, змішаний з тяжкими сльозами жалю, пробивався силоміць крізь усе, а якась туга лагідна, мов оксамитовий плащ, лежала на всім і викликувала щораз більше бажань і любов до життя.

Чудні були звуки лісу в тишині сеї ночі! Ніжніші від музики; був то радше якийсь шепіт, що зіллявся з м'якою темнотою ночі, а серед того шепоту з листка на листок падали краплі дощу, що зросив усе ще за сонця.

Довгий, тяжкий час,— і столітні полягли. Прості, повбивані, лежали, умощені у власній зелені.

Пняки, що по них осталися, і валкувате, аж наверх землі вибуяле коріння сторчали з моху покалічені.

Ще лежали столітні на горах, однак — не поодиноко. Гори були обсіяні їх трупами направо й ліво. Лежали й скісно, поперек і рівно. Густо одні коло одних, голова об голову, групами або одне верх другого, або — як котре впало.

Здалека робив їх вид враження скошеного лісу!

Гори, з котрих майже до наготи здерто їх стрій, що був зимою й літом віками незмінний у своїй свіжій красі, сторчали тепер, посоромлені, до небес, надармо силуючись останками колишньої одежі закрити нефоремні сустави.

Зраджені орли й осиротілі яструби пролітали сумовито сюди й назад; лише коли орли від часу до часу по короткім льоті спочивали й наїжали люто пера, чорні, ворожо блистячі очі звертаючи чигаюче в доли, тоді яструби снувалися в повільних, нечутних кругах над поляглими.

Коли упавших стягано з їх висоти, велася борба на життя й смерть.

Багато наємників стратило життя; багато стало навіки нездатними до праці; а інші знов днями лежали, тяжко покалічені, в долах.

Велетів звалювати!

Таких, що стояли на місці сотню років, котрих коріння зарилося в найглибше нутро гори й там переплелося з корінням різнородних інших рослин навіки!.. Звалювати їх — і не ушкодити себе, не знищити молодого поросту, і не знищити всього довкола...

Так як ніколи невтомимі мурахи, вдиралися наємники на найнедоступніші місця, уоружені ланцюгами і прочим знаряддям.

Насамперед стісували з них кору.

Вона завдала чимало праці. Заросла сильно в тіло і ствердла так, що сокира відскакувала від неї; аж по довгім рубанню розскакувалася тріскаміи й падала на множество еластичного зеленого галуззя, котре, відділене від тіла, мало висихати.

Відтак сильні руки, погорджуючи всяким небезпеченством і перепонами, котили тяжких великанів. З глухими, рівночасно видаваними окликами, що мали додавати відваги а пригадували скорше окрики диких птахів, чим гармонійні людські звуки, сповняли наємннки сю працю, під час коли з їх чола ллявся струями піт, а з поранених рук текла кров. Пробування на самоті і здичіння наповняло їх при такій роботі шаленою відвагою, а надія на високу нагороду запалювала в їх очах блиск побіди.

Недалеко підніжжя ограблених гір будувалися на-борзі з грубих балок мости. Кочені з вершин, великани спирались на тих мостах, а звідти, знов потручувані насмішками, падали одні по других з глухим лоскотом на рівну землю.

Тут не лежали вони довго. Великі залізні гаки забивались їм у голову; до гаків запрягано коней, і ті волікли їх повільним кроком, з похиленою головою. Волікли дорогою, виложеною з молодих дерев...

Криваво-червоний вогонь палахкотів по таких перемогах до півночі по горах, а герої-рубачі, умостившися вигідно округ нього, позакурювавши люльки, обговорювали відпорну силу побіджених.

Вдолині ждав на повалених умисний поїзд.

Він складався з кільканадцятьох возів, сп'ятих докупи, і з локомотива, що нетерпеливо сопів.

На кожний віз ладовано чотири до шість пнів і сковувано грубими, мов рамена, ланцюгами. Сковувано так тісно, що залізо вгризалося в їх тіло, обдерте з кори, і місцями витікала кров. Її прятали та зліплювали в клуби і запаленою світили в мрачних осінніх вечорах при перевозі.

З так скованими пнями гнався поїзд в низину, розтинаючи від часу до часу воздух проникливим свистом побіди.

На останнім возі сидів наставник.

Затявши свою сокиру в грудь одного великана, що лежав наверху, сидів він із згорненими на грудях руками й з тупим позором.

Так часто їздив вже оцею дорогою! Так часто спочивав його погляд на шпилях гір, так часто слідив за закрутами залізної дороги, що тепер вернувся вже в себе втомлений.

Ті, що над ними він мав надзір, заховувалися спокійно. Вони поздоровляли околицю, котрою проїздили, і прощалися з нею.

Направо й наліво знімалися гори і були ще вкриті лісами. Вони складалися з їх товаришів, були їм товаришами безліч літ, а тепер розставалися з собою навіки. Ніколи не почують уже більше їх шуму...

Пізніше вгадували, куди їх везуть. Що з'їздили в низину, в широкі доли, де гори щораз розступалися, а з потоку бистра ріка розігналася,— се знали вони. Поїзд летів божевільною скорістю, вився тіснинами, мов змія; одначе чи се вони між люди їхали?

Згадали час супокою, коли стояли гордо, а корон їх зелених дотикалися лиш хмари й орли... Тепер валялися ті корони під ногами... Згадували, як наступало одно по другім і як валились одні по других...

Отже, чи везлись тепер до тих, що закупили, собі право управляти їх долею? Чи знов до наємників, котрі не знали ні свята, ні неділі, а о красі не мали й поняття? Але — ні; окрім одних і других, мусили бути ще якісь інші люди, може, якісь до них самих подібні!

Так, до них самих подібні!..

Коли в'їхали по втомляюче довгій їзді пралісами в простору долину, доглянули тут і там хатини. Спершу порозкидані по горах, відтак чимраз нижче, а врешті — і при сільській дорозі, котра злучилася звідкись з залізною дорогою й не розлучалася вже з нею більше. Хати були маленькі, вкриті дошками, а часом камінням приложені, а деякі самими ґонтами.

При якімсь шинку, що виринув при дорозі, задержав машиніст поїзд.

Він мав забрати якихсь чужинців і робітників, що дожидали його тут. Тут і показались мешканці тих хатин.

Гуцулами звали себе.

Великі й сильні, з слов'янськими чертами, в мальовничій одежі, так сиділи й лежали вони тут. Ось одна молода жінка, з трохи зжитим, але гарним, майже дитячим лицем, одягнена, за звичаєм свого народу, барвно й багато. Вона курила люльку й дивилась байдужно вперед себе, не дбаючи о те, що ціла громада чужих людей неначе пожирала її очима. Її товариші, прегарні мужчини, стрункі, мов смереки, і еластичні, сиділи в хаті тут і там, у найвигідніших позах на світі. І їх стрій був не менш оригінальний. Червоні ногавиці, до того біла вишивана сорочка й багато вишивані киптарики. Широкі барвні шкіряні пояси, прикрашені наперстками й різними блискучими дрібницями. Малі чорні капелюхи, прибрані в павичі пера, доповняли стрій.

Се було свято,— тож вони зібрались тут до гульби. Двоє з них грало на скрипках коломийку. Інший знов лежав на лаві, простягнувшись на цілу свою довжину, і глядів поглядом, повним невиразних мрій, отвореними вікнами кудись у простір. Давався цікаво оглядати. Всі давалися оглядати, не відчуваючи сього в ніякій спосіб,— немов ті діти. Самі не показували зацікавлення ані для подорожніх чужинців, що з'являлися ледве раз у рік в їх околиці, ані для інших прояв. Під час коли поїзд кожним своїм приїздом зворушав усіх сусідніх їх жителів, вони ледве звертали голову в ту сторону. Се було для них з'явище таке чуже і таке їм далеке, вони мали з тим так мало спільного, неначе-б були іншого світу і мали в усім тим так мало стикатись, як із облаками на небесах!

Більше похожі були вже на тих, що, сковані в залізні пута, везлися тепер в низини. Так ненарушимо виростали й вони, так гармонійно, питомо в своїй красі і в своїх звичаях. На гордих вершинах, в самотніх кутах вели своє життя — без панів і без наймитів. Не-освічені такі, що аж диво й жаль бере, і для всеї величі цивілізації неприступні, стрічали вони її здобутки з дитячим усміхом на устах.

Такі були ті діти лісів, що за ніяку ціну не хотіли прикладати рук до звалювання велетів з їх висотні

— Що ви за віра? — питали вони недовірчиво тих, що прибули обчисляти хосен битви.

І кажучи се, морщили грізно чола, стискали в руках топірці.

На зброї розумілися вони.

Коли вперше побачили поїзд, то перехрестилися й сплюнули від себе. В тім була, мабуть, нечиста сила, і вони не хотіли жодного діла мати з тими, що кермували тим всім. Вони й держалися здалека від цілого того підприємства, і між численними наємниками, що брали в битві участь, не знаходився ні один гуцул.

— Рубайте самі, що бог сотворив, а нас оставте у супокою! — відповів один з ненавистю на поклик помагати при зрубуванні дерев.

І їх оставлено в супокою. Їх світ був ліс і гори, і лише тут дозрівали вони вповні! Неначе прегарні понсові цвіти миготіли в своїх гарних мальовничих строях між зеленню дерев або пролітали на скорих густогривих конях, котрих плекання належало до їх наймиліших занять.

Лісами розходилася луна їх сумовитих пісень.

Се були тії, до тамтих подібні люди!..

Коли поїзд знов рушив і чимраз скорше з місця уходив, бачили ті, що знаходились в останнім возі, через повідчннювані вікна й двері шинку, як тут, у весільнім колі, гуляли жінки й чоловіки в дикім запалі. Незабутній вид, перельотний, мов блискавиця, а й такий палкий!

Проста мелодія двох скрипок увела їх в такий запал. З непогамованою розбуявшою охотою гуляли вони. Їх одежа й хустки аж повівали в кружанні, а вони від часу до часу ухкали з розбурханої,

майже дикої веселості. Здавалося, неначе-б з танцем мало покинути їх все щастя, і вони хотіли насититися ним на ціле життя...

Перед хатою стояли інші групами або лежали, курячи з коротких люльок, розтягнені при своїх осідланих конях. Здавалось, що хата з цілою пишнотою барв і багатством життя пролітає попри поїзді Одна гарна жінка, вдовиця якась, поскакала на молодім пів-дикім коні до прочих. За нею мчався, так само шалено, рій молодих хлопців. Вона не дала здогонитися. Звернувши голову аж через плечі за ними, оставляючи з простягненими руками коневі свободу в поводах, реготалася голосним безжурним сміхом! Ще не відчували жодної дрожі при приході й відході того страховища, що неприязно сичить, що приносить своєю появою світло, але — і несказанне горе! Ще не мали жодного прочуття о тій глибокій розкладаючій тузі, з хорим усміхом на устах, яку викликує лиш образование й культура. Вони жили з дня на день, не дбаючи о будучність і її безнадійність; їх бажання були прості й прозорі, а умова їх щастя — блиск сонця й синє небо...

В низині кипіло голосне життя.

Там гомоніла велика парова трачка.

Цегляно-червоні комини предивної великості знімалися з землі і викидали чорні хмари диму під небозвід, під час коли в самім будинку фабрики панував гук, і свист, і жужжання, що всі прочі звуки заглушувалися цілковито.

Округ фабрики на складі лежали тисячі дощок, укладених високо вверх, приготовлених до транспорту і зложених наохрест, вузьких і широких. Безліч непотятих пнів дожидало ще своєї смерті. Тут лежали велетні в об'ємі майже кількох метрів, справдешні чудеса старості й краси, і стрункі молоденькі ялинки. Майже безперестанку закочувано свіжі пні до фабрики, щоб їх вже по недовгім часі, порозтинані на тонкі

дошки, висувати знов надвір. Поїзд привозив щораз нові жертви, а ніколи не спочиваючий Молох переробляв їх у чудно короткім часі.

І сим разом знов.

Локомотив віднято від возів, і ті покотилися самі з своїми невільниками о кусень уперед на місце складу. Тут розковано пні з їх залізних пут і відладовано.

Коли кочено їх попри вхід фабрики, донеслась до них бесіда майстра від трачки до якихось гостей.

— Праліси закупила фірма О-ба від "Релігійного фонду". Пилимо вже сім років і маємо ще три роки перед собою. Денно пилуємо сімсот пнів.

Сімсот пнів денно!

Як же безсердечно-виразно звучало се!

Сімсот товаришів їх нищено денно, а кожний з них потребував десяток літ, ба сотень літ, щоб розвинутись до оцього славного об'єму! А тут лежали ще гори пнів, ще тисячі й тисячі лежали там, дома, ще й на вершинах гір, звідки рішено котити їх уже на самім остатку; а знов масами лежало їх, здержаних на мостах у підніжжя гір, а три рази денно привозила залізниця жертви сюди! Для того квапилися так знищенням їх, так дорожили кожною годинкою в дні!..

Розпаленим залізом нап'ятнено новоприбувших, а відтак оставлено їх, щоби розглянулися округ себе.

Вони бачили, як такі самі наємники, як ті, напів-здичавілі на горах, працювали й тут, в долині. Як вони роями, мов невтомимі мурашки, вешталися в фабриці й вокруг неї надворі. Як вони крикливого залізного

Молоха, що в нищенні доказував справдешні дива, плекали й майже жертвувались, щоб йому лише на нічім не забракло.

— Так, так,— чути між іншим, як оповідав один робітник, котрого звали Клевета,— так нищать чужі антихристи наші прекрасні ліси, що становлять маєток нашого краю. Бог знає, але їх пани сокотять [5] їх зле і будуть раз за те перед богом відповідати. Тепер мається сей прекрасний матеріал вивозити, мабуть, аж за море! І що має наш край з того? Спитайте тих, що правлять тими маєтками, що живуть у розкоші, що їх грішні тіла аж розходяться,— спитайте їх, що наш край з того має?! —А по хвилині якогось лютого мовчання говорив дальше: — Вже будують і в другу сторону звідси залізну дорогу; чую — ліси продано далі на нових десять років ! Так, ще "лиш десять років, а відтак — знов на десять років, і пропав маєток нашого краю!.. Проклята правда!.. Чому не протинаю радше її погане тіло, як оцю невинну деревину? Чому всі ті пекельні печі тут, під нашими ногами, не поженуть лучче їх чортівських тіл?..

Бесіду перервав йому голосний удар у лице майстра до пил.

— Чому не доглядаєш лучче твоїх мавпячих лап, а лопотиш ротом безумства, неробо?!

Відповідь укараного згубилася в оголомшаючім гуку, бо новоприкочені пні мали сунутись під пили. Одні пішли під пили десятиножові, другі — під п'ятнадцять, а знов інші, столітні,— під двадцяти ножові. З сиком, роздираючим уха, яким вперед пні заголомшено, заким їх убито, пірнули пили в їх тіло. Гостро-кінчастими зубами прорізували з блискавичною скорістю прегарні пні, а трачиння, [6] немов кров вибухала в них, обсипувало їх і покривало коло них поміст.

Коли ножі метнулись крізь них по раз послідній, то по фабриці пронісся гострий, проймаючий сик, і колишні горді великани розпалися вахлярувато в тонкі білі дошки й перестали існувати навіки.

Робітники з величезними тачками з'явилися поквапно й відходили.

Вони змітали трачиння, напрятане на землі, вивозили його й висипували в пащі печей в приземнім забудуванні. Без перерви, з дня на день сповняли вони сю працю. Другі знов витягали дошки, розпадаючіся з-під пил, і кидали їх з такою вагою на склад, що вони, падаючи, вививалися упослідн€, мов спружисті сталеві листки. Знов інші підпихали стрункі ялинки під жужжачі пили, розтинаючі дерево в вузькі лати, а ще інші кували й гострили пили та розсівали коло себе червоно-блискучі іскри...

І довкола фабрики вешталося багато людей. Одні виносили дошки зсередини, другі відбирали та подавали їх дальше, треті складали їх одних верх других, вначили, розділювали на вузькі й широкі, або як там уже треба було. Всюди панував рух, гамір, клики, неустанний прихід і відхід; гарячкова, з математичною акуратністю вичислена діяльність, викликувана страшно жужжачим колосом-машиною, від котрої била майже невиносима спека.

Здавалось, що нечутно обертались величезні чорні колеса, обведені шкіряними пасами; однак воздух був переповнений їх гуком, і околиця була оживлена аж під ліси...

Лише вночі панувала тут смертельна тишина. Неначе стражник, стояв тут чорний комин і глядів похмуро на цілий воєнний табір.

Тут лежала безліч нагих пнів, освітлених лагідним світлом місячним, мов мерці. Пасма дощок, поскладаних до гордої висоти, миготіли сріблисто, а оглядані збоку, здавалися самими лініями.

Пні, всюди, де спинився погляд, лежали пні, лежало дерево, дошки, відпадки; а між усім тим вештались нечутно величезні собаки, мов мари, кидаючі: біля себе велику незграбну тінь і шниряючи повсюди. Від часу, як фабрика стояла раз, кимось підпалена, в страшній полуміні, вибрано їх, тих псів, за стражників.

Але ніхто не вкрадався; ніхто й не мутив супокою полягших.

Півголосне шемрання гірської ріки, котра вилискувалася недалеко з-під темені лісу, проносилось м'яко й вникливо сюди, а сам ліс становив навкруги долини неприступний мур, з-поза котрого міг хіба місяць виринути.

А він з'являвся щоночі над тим муром.

Блідий, і тихий, і нерухомий, мовби був цілком утомлений з смутку, і мовби йому легшало, коли розпускав свої промені в синяво-прозорих мряках ночі або купав їх тут і там у темній глибині води...

Сумне шемрання ріки настроювало його так жалібно, а він не був в силі здавити його.

— Куди, куди, куди? — шемрали хвилі невтомимо кожної ночі й лизали жалібно берег, і плескались підхлібно в чутних звуках о велике каміння, котре десь-не-десь визирало неповорушно з води.

Але вони не діставали жодної відповіді.

В таборі оставалось тихо.

Пні лежали без душ, а дошки простягнені...

Але він бачив відповідь. Куди лиш звернув своє лагідне лице — читаючі. На дошках і пнях, призначених до транспорту, стояли чорними буквами виписані слова: "До Батуму", "До Батуму", "До Батуму*...

Літо.

Розпалене проміння сонця жарило, а воздух був душний.

Поодинокі хмари, що погубилися на синім небозводі, були темної барви. Від часу до часу підіймався легкий вітер і розтягав хмари вшир, і вздовж, і в зловіщі тіні. Здавалося, що він спонукує їх улетіти звідси й що потуга сонця вплине на них пагубно; однак якраз у полудневій порі здержались вони в своїм льоті й спинилися сиво-чорними масами над горами...

Було по битві.

Навкруги панувала бездушна тишина.

Як далеко око сягало, стрічало найбільше спустошення, а відражаюча нагота вершин будила жаль у серці.

Біляві спорохнявілі пняки стирчали густо одні коло одних, неначе кістяки з пожовклої трави. Нездатні дерева лежали в великім числі покалічені вокруги, а з кори обдерті пні, що показалися нездоровими, порохнявіли нетикані дальше. Великі випалені місця на землі нагадували рани пожежі і свідчили о побіді полуміней, що блистіли тут так часто вночі й пожирали жадібно все, що в їх сусідстві находилося. Стоси соснової кори лежали темно-брунатними шматами й звоями напівперегнилі, і важко лежали маси трісок на траві. Старі, громами нарушені смереки, оставлені нетикано, стояли сумно, простягаючи напіввисохлі рамена від себе далеко, мов безпомічні старці, силуючись надармо здержати вітер в своїм галуззі. Від часу до часу проносилось воздухом жалісне, сумне скрипіння. Воно походило від здорових,

поодиноко полишених ялиць, котрі, молодечо стрункі й незвичайно буйного зросту, стояли без галуззя і мали лише на самім вершку корони. Ті їх верхи гнулися тепер лукувато до землі, мовби в їх густій зелені була завішена сотнарова вага й тягнула додолу. Віддані химерам вітру, позбавлені охорони і всякої іншої опори, колисалися вони жалібно й скрипіли...

Молоді соснові деревця, колись майже ясно-зеленої й блискучої барви, були поламані й навіки ушкоджені. Папороть опустила своє зубчасте, тепер пірване листя і, позбавлена тіні, в'яла та конала звільна на сонячнім жарі.

Високий мох, вирваний, і пошматований, та корінням вивернений до сонця, висох, а тою самою смертю гинула й потоптана трава. Прерізні лісні кущі малини, яловець і інші сильні та відпорні рослини й цвіти, що

буяли колись у повній розкоші, прилягли тепер до землі й були майже з корінням повитягані. Поверх усього того котили й волікли тисячами й тисячами великанів!

Тут і там до землі придавлена крушина, не позбавлена своєї сили цілковито — вродила безліч червоних ягід, а ті сіяли здалека з матово-зеленого тла, немов яркі калюжі крові...

Несміливо протікав між камінням у долині колишній розпусний потік. Маси обтятого галуззя, кори й трісок приглушували його веселе дзюрчання на довгий неозначений час. Орли й яструби покинули свої гнізда й наверталися лиш рідко сюди. Ледве що пролетіли раз або два в рік весняною порою сею, своєю колись, гордою батьківщиною.

І зозуля перестала тут кувати.

Дожидаючи надармо луни свого поклику, котра гналася давніше в поважних мовчазних лісах, мов навперейми з покликом, мовчала вона тепер завзято й неначе забувала тут свій звичай кувати...

Спустошені, запустілі, ограблені з всеї питомої краси й колишнього багатства,— гори остались немов на посміховище, і не могли спинити, щоб жарке сяйво сонця не випалювало немилосердно сеї оставшоїся флори, котра вимагала для свого існування самої найглибшої тіні. Полишені ледве понад землею виросші ялинки й сосонки, а не ушкоджені самим припадком, стояли смутні й опущені. Буря і сонячна спека переходили на відміну понад їх молодесенькими коронами, що не були ще надовго так насталені, щоб зносити всі зміни й удари врем'я.

Столітні оберігали їх досі своїми об'ємистими раменами від усього,— але відтепер? А коли б вони й опиралися всьому? Всьому жару сонця, що випивав так жадібно їх молоді соки, всім бурям, що бажали зломити їх корони, всій студені й усім прочим знадвірним погрозам,— так що ж тоді? Чи не простягнулася б теж і за ними, коли б стояли якраз у самій найгордішій красі, розкошуючи в пишноті, узнаючи над собою лиш небеса,— тота сама убійча рука?! Вони рішилися вмерти...

1895

[1] — Руська Молдавиця — гуцульське село в Кімполунзькому повіті на південній Буковині.

[2] — Шини — рейки.

[3] — Сик — сичання.

[4] — Вахлярувато — мов віяло

[5] — Сокотити — берегти.

[6] — Т р а ч и н н я — тирса.